

Tóth Ferenc

D'ANDREZEL VICOMTE, KONSTANTINÁPOLYI FRANCIA KÖVET SZELLEMI HAGYATÉKA (1725)

Jean-Baptiste d'Andrezel vicomte neve nem teljesen ismeretlen a magyar történészek számára, hiszen II. Rákóczi Ferenc egyik közeli ismerőseként és szellemi útítársaként ismerhettük meg a Köpeczi Béla által gondozott levelezésüket tartalmazó kiadványból.¹ A két személy közötti szellemi rokonságra már Köpeczi Béla is felhívta a figyelmet, hangsúlyozva, hogy Rákóczi fejedelem az 1716. május 30-án a kamalduli szerzetesekkel megkötött szerződés szerint azt a házat bérelte a Párizs melletti Grosbois-ban, amelyben korábban d'Andrezel vicomte lakott. A kamalduliakkal való kapcsolat révén pedig mindketten szoros szellemi kapcsolatba kerültek a janzenizmussal, amelynek Rákóczira gyakorolt hatását már sokan bizonyították.² A francia diplomáciai források legnagyobb központi gyűjteményében, a Nantes-i Diplomáciai Levéltárban folytatott kutatásaink³ során sikerült a viszonylag rövid ideig Konstantinápolyban szolgáló d'Andrezel vicomte hagyatékával foglalkozó iratanyagot megtalálni. Ez nemcsak a francia követ életútjának végső szakaszára és a halállal szembeni viselkedésére vonatkozóan nyújt érdekes adalékokat, hanem benne a nagykövetnek Rákóczi fejedelemmel és a kíséretében tartózkodó magyar bujdosó értelmiségiekkel való szellemi rokonságára utaló újabb elemeket is találhatunk.

Az említett forrásegyüttes egy számozatlan oldalakból álló, különféle iratokat tartalmazó regiszterbe kötve maradt fenn: „Registre de papiers concernant la succession du Vicomte d'Andrezel, ambassadeur de France à Constantinople” (azaz „D'Andrezel vicomte, Franciaország konstantinápolyi nagykövete hagyatékára vonatkozó iratok regisztere”). A levéltári rendszerezés szeszélye folytán az anyag a konstantinápolyi–isztambuli francia konzulátus levéltári egységébe került (Consulat de France à Constantinople–Istanbul, série A, vol. 36bis), és emiatt elkerülte az esetleg d'Andrezel iránt érdeklődő magyar kutatók figyelmét. A levéltári jelzetek tanúsága szerint ráadásul egy később megvásárolt anyagról van szó („Acquisitions extraordinaires 1 AE 96”), amely esetleg az örökösöktől került vissza a francia diplomáciai levéltár anyagába. Minden-

¹ D'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése. Szerk. Köpeczi Béla. (Folia Rákócziana 7.) Vaja 1984.

² Rákóczi és a janzenizmus kapcsolatára vonatkozóan l. Köpeczi Béla összefoglaló művét: *Köpeczi Béla: A bujdosó Rákóczi*. Bp. 1991.

³ A Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (Nantes; a továbbiakban CADN) levéltárában folytatott kutatásaink során ezúton is szeretnénk köszönetet mondani az intézmény munkatársainak, különösen Jérôme Cras úrnak, kutatásainkhoz nyújtott önzetlen segítőkészségükért.

esetre ez a kéziratos kötet — a szakirodalom tanúsága szerint — elkerülte a magyar és a francia kutatók figyelmét. Forrásközlő tanulmányunkban szeretnénk rámutatni a hagyaték alapján kirajzolódó általános szellemi és vallási irányzatok hatására, és azoknak a konstantinápolyi francia követre és tágabb környezetére gyakorolt hatására, amelybe mindenképpen bele kell értenünk a bujdosó II. Rákóczi Ferenc személyét is.

A forrás tartalmazza d'Andrezel vicomte végrendeletét, amelyet tanulmányunk végén, a Függelékben eredeti nyelven és fordításban is közlünk. Az iratok nagy része tartalmazza a végrendelet végrehajtásának folyamatát, és pontosan megörökíti a hagyaték felvételével és a javak elosztásával, illetve eladásával kapcsolatos eseményeket is. Nagyon fontosnak gondoltuk d'Andrezel vicomte könyvei fennmaradt jegyzékének közlését is, amely a nagykövet és magánember szellemi tárházának egyaránt érdekes lenyomatát adhatja. A könyvlista hiányos adatai alapján azonban nehéz és gyakran lehetetlen volt egyes művek egyértelmű azonosítása, de így is meglehetősen jó képet kaphatunk d'Andrezel vicomte élete utolsó szakaszának jelentősebb szellemi hatásairól. A művek azonosításánál hasonló módszerrel jártam el, mint hajdan Zolnai Béla a rodostói Rákóczi-könyvtár fennmaradt listája esetében, vagyis a töredékes bibliográfiai adatok alapján könyvészeti kutatások segítségével egészítettem ki a lista fontosabb elemeit.⁴

D'Andrezel vicomte Franciaország konstantinápolyi követe

Jean-Baptiste Louis Picon, d'Andrezel vicomte-ja az ancien régime szokványosnak mondható hivatali pályájának elismeréséül nyerte el a konstantinápolyi nagyköveti megbízást 1724-ben. Karrierje az orléansi herceg, a későbbi régens szolgálatában kezdődött egyszerű titkárként. Később az elzászi intendáns helyetteseként kapott megbízást 1701-ben. XIV. Lajos halála (1715) után nem sokkal elnyerte a Roussillon tartomány intendánsa címet, amelynek egy nem igazán könnyű időszakban kellett megfelelnie. Gondoljunk csak arra, hogy ebben az időszakban zajlik az európai kontinens egyik utolsó nagy pestisjárványa, a Marseille-i pestis (1720), amely minden bizonnyal próbára tette a Roussillon-i intendáns tehetségét.⁵

A központi hatalmat képviselő intendánsnak bizonyára meggyűlt a baja a hagyományosan rebellisnek tartott dél-francia alattvalókkal is, akiknek ország-része gyakran vallási köntösben jelentkező mozgalmak miatt a francia monarchia egyik állandó válságzónájának számított. A protestáns diaszpórák felszámolása már XIV. Lajos uralkodásának derekán elkezdődött a katonai beszállások (az ún. „dragonnade”-ok) magyar történelemből is ismert gyakorlatával és egyéb protestánsellenes lépések bevezetésével. A Nantes-i ediktum visszavoná-

⁴ Vö. Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. Magyar Bibliofil Szemle 1925/26. (1926) 3–27.

⁵ Marseille-i pestisről l. Jean-Noël Biraben: Les hommes et la peste en France et dans les pays méditerranéens Tome I. Paris-La Haye 1975. 231–251.; Paul Gaffarel – marquis de Duranty: La peste de 1720 à Marseille et en France d'après des documents inédits. Paris 1911. 584–585.; A. Martin: Histoire de la dernière peste de Marseille, Aix, Arles et Toulon. Paris 1732.; Ferréol Rebuffat: Marseille, ville morte. Marseille 1968.

sával a király kész helyzet elé állította protestáns hitű alattvalóit: vagy áttérnek a katolikus hitre, vagy elhagyják az országot. A déli tartományokban sokan választották az áttérést, és a sok újdonsült katolikus megjelenése számos probléma mellett kedvezett a katolikus egyházon belül elindult reformfolyamatoknak és a kálvinizmus dogmáihoz közelebb álló janzenistáknak. A janzenizmus franciaországi nagy korszakán ugyan ekkor már túl vagyunk, de a mozgalom kiszélesedése folytán az egyház körein túl a társadalom szélesebb polgári rétegeiben is igen gyorsan terjedt. D'Andrezel vicomte valószínűleg sokat merített Roussillon-i intendánsi hivatali éve során szerzett tapasztalataiból, és joggal feltételezhetjük, hogy itt ismerte meg alaposabban a janzenista szerzők munkáit.⁶

A konstantinápolyi nagyköveti poszton D'Andrezel vicomte a már nyolcévi szolgálat után felmentett Bonnac márkit váltotta. Bonnac nagykövetsége alatt az Oszmán Birodalom jelentős változásokon ment keresztül. A sikertelen osztrák háború utáni megkötött pozsareváci béke (1718) értelmében a történelmi Magyar Királyság egész területe felszabadult a török megszállás alól. Az oszmán külpolitika hagyományos franciabarát orientációja mellett közeledett Oroszország felé is, amely I. Péter cár sikertelen moldvai hadjárata után két szerződést is kötött (1720-ban és 1724-ben) a Fényes Portával. D'Andrezel vicomte megbízatása éppen erre a kritikus időszakra esett.

A meghatározó feladatokkal megbízott új nagykövetet természetesen részletes követi utasításokkal látta el a Versailles-i kormányzat, amelyek több fontos problémára terjedtek ki.⁷ A francia külpolitika legfőbb célkitűzése az orosz-oszmán szövetség megerősítésére és az Oszmán Birodalom perzsa háborús terveinek megakadályozására irányult. Ennek legfontosabb oka abban rejlett, hogy a francia diplomácia igyekezett fenntartani az oszmán fenyegetést a Habsburg-házzal szemben, így élesztve újjá a hagyományos osztrákellenes kelet-európai szövetséget, amelyben nem is olyan régen a II. Rákóczi Ferenc vezette magyar kuruc mozgalom is részt vett.

A végrendelet

D'Andrezel vicomte testamentuma a kor szokásainak megfelelően alapvetően a végrendelkező anyagi helyzetéről és hagyatéka örökösei között történő felosztásáról árulkodik. A rendelkező ugyanakkor megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít a közvetlen örökösökön túl a hitéleti és karitatív adományoknak, amelyeket testamentumában örökösei elé helyez. A végrendelet tanúsága szerint d'Andrezel vicomte rendezett vagyoni helyzetet kívánt hátrahagyni, minden kötelezettségét és tartozását igyekezett még egészségesen rendezni. Az 1725-ben hatvanegy éves D'Andrezel vicomte még egészséges emberként mutatkozik be, ám feltételezhetően már mutatkoztak nála az öregkor jelei, ame-

⁶ D'Andrezel vicomte életére vonatkozóan l. Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française tome XXIX Turquie. Szerk. Pierre Duparc. Paris (CNRS) 1969. 257–258., ill. D'Andrezel vicomte i. m. 5–7.

⁷ D'Andrezel vicomte követi utasításait a Francia Külügyminisztérium Levéltárában találhatjuk: Archives du Ministère des Affaires Étrangères; Correspondance Politique Turquie vol. 67. fol. 11–40. A szöveget kiadta: Recueil i. m. 258–275.

lyek a távoli diplomáciai poszton való tevékenykedés következtében megviselhették a hosszú szolgálatban megfáradt hivatalnokot.

A gyakori járványok, különösen az általa az 1720. évi Languedoc-i nagy járvány idejéből jól ismert pestis, ekkor Konstantinápolyban még félelmetes veszélyt jelentettek az európai követségek lakóira. Az élet végének bizonytalansága és az a nyugtalanító tudat foglalkoztatja D'Andrezel vicomte gondolatait, hogy halála esetleg nem francia földön, hanem diplomáciai szolgálatban, muzulmán területen fog bekövetkezni. Ennek jelentősége különösen nagy volt az utolsó gyónás és kenet felvétele, valamint a temetés lebonyolítása szempontjából. A szigorú lelki életet élő nagykövet a janzenisták által szorgalmazott gyakori szentgyónás és szentáldozás híveként végakarataiban is nagy jelentőséget tulajdonít a halálra való lelki felkészülésnek. Megkülönböztetett módon kezeli temetését, mégpedig annak megfelelően, hogy az francia vagy török földön következik-e majd be. Franciaországban a legszerényebb módon szeretné temetését lebonyolítani és csak a külhoni temetésre irányoz elő 500 piaszt. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy külszolgálatban a Francia Királyságot képviselő nagykövet temetése szükségszerűen nagy ceremóniával történik, és a janzenizmus rigorózus egyszerűségével rokonszenvező francia diplomata az Oszmán Birodalomban érthetően nem magánemberként kívánta magát eltemettetni.

A végrendelet első felében a közvetlen környezetében dolgozó és szolgálatában álló személyzet javadalmazására fektet hangsúlyt. A szolgáliról gondoskodó diplomata a szolgálat iránti alázatát és felebaráti szeretet szép példáját nyújtja. Ezzel ellentétben feltűnő, hogy családjával szemben jóval szigorúbb elveket érvényesít öröksége felosztásakor. A lelke nyugalmáért felajánlott ezer szentmiséből százat a grosbois-i kamalduliaknál kíván elmondadni, ami jól jelzi, hogy az itt eltöltött időszak legalább olyan mély nyomot hagyott lelkében, mint II. Rákóczi Ferenc számára. Az Andrezel-i plébánia számára hagyott pénzösszeg pedig arról tanúskodik, hogy az ancien régime korának feudális kötöttségeit milyen lelkiismeretes komolysággal teljesítette a vicomte-i címet valójában inkább a királyi szolgálat egyfajta szükséges velejárójaként viselő hivatali nemes. Szintén a hivatala iránti lelkiismeret és alázat hangján szól a nagykövetsége költségeire felvett kölcsönök visszafizetésével kapcsolatos rendelkezéseiben, amelyekben hitelezőit még családtagjaival szemben is megvédi. Itt derül fény megromlott házasságára is, amely azonban nem akadályozza meg abban, hogy házassági szerződése alapján meghatározott özvegyi tartásdíjáról gondoskodjon hitvestársa számára. Gyermekai részére megosztandó vagyonáról a párizsi parlament szokásjoga alapján rendelkezik.

A testamentum tanúsága szerint egy szigorú életvitelű, bürokratikus pontosságú, igazságszerető, ám magába forduló személy portréképe rajzolódik ki, és ez a kép a forrás további vizsgálata során kiegészül az intellektuális érdeklődése különféle jellemző vonásaival. Mindezek megállapításához nagy segítséget nyújt könyvgyűjteményének fennmaradt listája, amelynek elemzésén keresztül betekinethetünk a tudós diplomata szellemi tárházába.

A francia követ könyvei

A hagyaték legizgalmasabb része a nagykövet szellemi munícióját képező könyvtár tételes listája alkotja.⁸ A kor szokása szerint a művek részletes bibliográfiai adatait mellőzve természetesen egyszerű tételes listát ismerünk csak, amelyben a könyvek gerincén található rövid címjelzés, illetve a kötetszám jelenti a legfontosabb támpontot. A listát összeállító írnokok a legtöbb könyvet valószínűleg ki sem nyitották, így a tulajdonos halálának időpontján kívül semmilyen más konkrét kronológiai adatot nem ismerünk a művek kiadására vonatkozólag. Így nagyon nehéz rekonstruálni a könyvtár valódi állományát, ám a fontosabb művek alapján mégis feltérképezhetjük d'Andrezel vicomte élete utolsó szakasza főbb szellemi hatásainak könyvészeti forrásait. A művek azonosítása és a könyvtár rekonstrukciója során a II. Rákóczi Ferenc könyvtárát elemző Zolnai Béla módszereihez nyúltunk vissza, és a listán szereplő lakonikus tétel mellett zárójelben megadtuk a valószínűsíthető művek pontos bibliográfiai adatait.⁹ A munka során nagy segítséget nyújtott a *Bibliothèque Nationale de France* elektronikus katalógusa és *Gallica* adatbázisa, illetve a Montpellier-i városi könyvtárban folytatott kutatómunkánk.¹⁰

A könyvlista alapján rekonstruálni lehet egy kilencvenhárom tételből álló diplomata-kézírási állományát. Először is tekintsük át a különféle műfajú munkák egymáshoz viszonyított arányát. A művek osztályozása során persze gyakran szembesültünk besorolási problémákkal, amelyek kétségesse tehetik választásunkat. Az angol Paul Ricaut (régiesen Rycaut) művei például egyaránt lehetnek történeti, diplomáciai vagy filozófiai jellegűek, míg egyes szépirodalmi munkák is könnyen sorolhatóak a tudományos (filozófiai, történeti stb.) munkák közé. E kételyek és bizonytalanságok ellenére bízunk abban, hogy az általunk elvégzett beosztás nagyjából megfelelően tükrözi a könyvtár tudományos kategóriák szerinti összetételét. A diplomata-hagyaték könyveit a következő tematikai csoportokba osztottuk:

Kategória	Szám	Százalékos arány
Történelem	6	5,6 %
Szépirodalom	24	22,3 %
Természettudomány	5	4,6 %
Művészet	17	15,8 %
Filozófia	2	1,8 %
Vallás	7	6,5 %
Jog	6	5,6 %

⁸ Egy nemrég közzétett hasonló könyvjegyzéket l. egy konstantinápolyi Habsburg-diplomatától: *Dóra Kerekes*: Johann Christoph von Kindsberg konstantinápolyi császári követ hagyatéki leltára 1678-ból. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlmények* 1. Bp. 2003. 151–179.

⁹ *Zolnai B.*: II. Rákóczi Ferenc könyvtára i. m.

¹⁰ A Médiathèque Centrale d'Agglomération E. Zola (Montpellier) könyvtárában folytatott kutatásaink során sikerült a *Cathéchisme de Montpellier* különféle kiadásait tanulmányoznunk. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani az intézmény munkatársainak, különösen Jean-Luc Vives úrnak, kutatásaink során nyújtott készséges segítségükért.

Kategória	Szám	Százalékos arány
Földrajz és útleírás	10	9,3 %
Gazdaság	2	1,8 %
Nyelvek	7	6,5 %
Diplomácia	4	3,6 %
Orientalisztika	2	1,8 %
Hadászat	1	0,9%
Összesen	237	100,0%

Az elemzés alapján egy 18. század eleji átlagos francia „honnête homme” könyvízlését láthatjuk, ahol a kornak megfelelően minden fontos műveltségi ágat megtalálunk. A szépirodalom és a művészetek jelentős aránya nemcsak a tulajdonos kifinomult ízlésről árulkodik, hanem a diplomata eszköztárának fontos elemeit mutatja be. Számos metszet és illusztráció is helyet kapott a nagykövet könyvtárában, amely jelzi, hogy a Francia Királyság képviselői milyen fontos műkedvelők, mecénások és a művek terjesztői is voltak e korban. Ezen a téren szinte valamennyi francia nagykövet igen fontos szerepet játszott. Ne felejtjük el, hogy ez idő tájt alkottak a kor legjelentősebb portré- és tájképfestői (Charles-André van Loo, Jean-Étienne Liotard, Antoine de Favray stb.) a mesés Konstantinápolyban, és készítették el állami megrendelésre nagyszabású, keleti tárgyú alkotásaikat.¹¹ D’Andrezel vicomte albumai megerősítik a konstantinápolyi francia nagykövetség művészeti központ szerepének folyamatosságát, illetve feltételezhetően reprezentációs célt is szolgálhattak az európai művészet iránt fogékony portai hatalmasságok irányába.

A szépirodalmi művek közül a legjelentősebb ókori klasszikus szerzők művei mellett a kortárs regény, memoár és színjátszás is igen jelentős helyet foglal el. Természetesen az olyan klasszikusok, mint Pierre Corneille, vagy a janzenizmussal rokonszenvező Jean Racine, illetve a kortárs Fénelon mellett az olyan népszerű művek is megtalálhatók itt, mint a Montesquieu *Perzsa levelek* című műve számára is például szolgáló *Espion turc* című munka néhány kötete,¹² vagy Madeleine-Angélique de Gomez *Les journées amusantes* (Mulatságos napok) című, a korban igen népszerű könyve, amelyről a későbbiekben még szó esik majd. De itt van Retz kardinális széles körben ismert regényes önéletírása mellett a kifejezetten a fiktív regény műfajához sorolható, Courtilz de Sandras által írt Rochefort gróf emlékiratai. E művek jól tükrözik a korabeli szépirodalmi műfajok, különösen a regény sokszínűségét és azon változásait, amelyek az önéletírás és a levélregény felemelkedéséhez vezettek.¹³

¹¹ E témáról l. a következő összefoglaló jellegű munkákat: *Auguste Boppe*: Les peintres du Bosphore au XVIIIe siècle. (Les Orientalistes vol. 8.) Paris 1989.; *Frédéric Hitzel*: Couleurs de la Corne d’or. Peintres voyageurs à la Sublime Porte. (Les Orientalistes vol. 15.) Paris 1989.

¹² E fontos mű korabeli hatásáról: *Virginia Aksan*: Is there a Turk in the Turkish Spy? Eighteenth Century Fiction 6. (1994) 201–214.

¹³ E kérdést más megközelítésből *Ferenc Tóth*: Le choix difficile du genre littéraire d’un écrivain franco-hongrois: les *Mémoires* du baron de Tott. Acta Romanica Tomus 23. (2004) 133–140.

A történelmi és földrajzi vonatkozású művek nemcsak a vicomte érdeklődését, hanem a diplomáciai poszton jól felhasználható gyakorlati ismeretek iránti fogékonyságát is tükrözik. Ne felejtsük el, hogy ebben a korban a diplomáciai pályára való képzés leginkább autodidakta módon történt! Nem véletlen, hogy megtaláljuk a könyvlistán Abraham van Wicquefort és François de Callières munkáit,¹⁴ amelyek a diplomaták elengedhetetlen *vademecum*-jai voltak. A diplomáciai pályára aspiráló jelölt — Wicquefort szerint — az elengedhetetlen tapasztalat mellett jogi, történelmi és földrajzi művek olvasásával képezheti magát legjobban. Az Oszmán Birodalom történetére vonatkozó általánosabb művek mellett megtaláljuk itt a legfrissebb korabeli útleírásokat is, mint például Thévenot vagy Tournefort művei. Ám a jogi és gazdasági vonatkozású alapművek is a diplomata kötelező kézikönyvei lehettek, hiszen a konstantinápolyi francia nagykövetség nemcsak a francia király alattvalóinak, hanem az Oszmán Birodalom területén élő összes keresztény körében is bizonyos igazságszolgáltatási jogkörrel rendelkeztek. Hasonló gyakorlati jelentőséggel bírhattak a jegyzékben számba vett nyelvi, orientalisztikai és katonai művek is. A nyelvészeti munkák közül külön kiemelendők azon jánzenista szerzők művei, akik Port-Royal nyelvészeti iskolájához tartoztak, mint például Claude Lancelot vagy Antoine Arnaud.

D'Andrezel vicomte szellemi hagyatéka és a rodostói magyar emigráció

D'Andrezel vicomte személye különösen magyar kapcsolatai révén lehet érdekes a magyar történettudomány számára. Kimutatható-e valamilyen kapcsolat az elhunyt nagykövet szellemi hagyatéka és II. Rákóczi Ferenc, valamint a személye körül Rodostóban kialakult magyar emigráció között? A kérdésre már korábban elég alapos választ kaphattunk a Köpeczi Béla által kiadott Rákóczi és d'Andrezel közötti levelezés alapján.¹⁵

A hagyatéki leltárban számba vett könyvek mellett a francia nagykövet természetesen igen terjedelmes kézirat-hagyatékot is hagyott maga után. E kéziratok főleg diplomáciai jellegű levelezéseket tartalmaznak, amelyek a konstantinápolyi francia nagykövetség levéltárába kerültek. Saint-Priest nagykövet a 18. század második felében bőrkötéses regiszterekbe köttette a különféle levelezések és dokumentumok anyagát. Így jöhetett létre a konstantinápolyi francia követség levéltárának híres Saint-Priest fondja. D'Andrezel vicomte kéziratgyűjteményét csak a hagyatékát tartalmazó regiszterbe utólag belecsúsztatott lajstromjegyzék egészíti ki.¹⁶ Ebben a lajstromban található egy II. Rákóczi Ferenc és d'Andrezel vicomte közötti levelezésre utaló tétel (N° 37), amely

¹⁴ Wicquefort és Callières életéről és műveik jelentőségéről: Lucien Bély: *L'art de la paix en Europe, Naissance de la diplomatie moderne XVIe–XVIIIe siècle*. Paris 2007. 313–320., 557–581.

¹⁵ D'Andrezel vicomte i. m.

¹⁶ *Etat des papiers que son Excellence Monseigneur le Comte de Castellane a trouvés dans son cabinet et qu'il a fait mettre en chancellerie...* (1741). CADN Consulat de France à Constantinople-Istanbul, série A, vol. 36bis *Registre de papiers concernant la succession du Vicomte d'Andrezel, ambassadeur de France à Constantinople (1725–1727) /numéro d'enregistrement: Acquisitions extraordinaires 1AE 96/*.

nagy valószínűséggel megegyezik a Köpeczi Béla által kiadott forrásokkal.¹⁷ A hagyaték vizsgálata során megállapíthattuk, hogy sem Rákóczi fejedelem, sem bujdosótársai név szerint nem szerepelnek a forrásban. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy nem is kerültek kapcsolatba a hagyaték egyes elemeivel, különösen a nagykövet könyveivel.

A II. Rákóczi Ferenc rodostói könyvtárának jegyzékével való összehasonlítástól több könyv előbukkanását reméltük, ám a várakozásnál csak csalódásunk lett nagyobb. A két könyvtár ugyanis csupán néhány közös művet tartalmazott: a *Cathéchisme de Montpellier*, a *l'Année chrestienne* kegyességi munkáit, esetleg a *Journées amusantes* rokokó novellafüzérét¹⁸ és Wicquefort diplomataképző kézikönyvét. A két könyvtár e szerény közös nevezője azonban annál érdekesebbé válik, ha figyelembe vesszük, hogy Mikes Kelemen az utolsó mű kivételével mindegyiket lefordította magyarra! Ezen a nyomon elindulva további érdekes magyar vonatkozású adatot találhatunk.

Mikes Kelemen személye mindenképpen fontos összekötő kapocs lehet a két könyvgyűjtemény között. Hopp Lajos kutatásai nyomán ma már viszonylag pontos képet kaphatunk arról az óriási fordítói munkáról, amely során Mikes rodostói évei során több ezer francia nyelvű szöveget ültetett át magyarra. Hopp rámutatott arra is, hogy az önálló munkának hitt *Törökországi levelek* igen jelentős része, mintegy 23 százaléka, vagyis kb. 2180 nyomtatott sor bizonyíthatóan betét-fordítás.¹⁹

A korábbi kutatások már felszínre hozták Mikes Kelemen irodalmi alkotásainak számos olyan forrását, amelyből bizonyíthatóan merített, sőt fordított is a szerző. E műveket azonban hiába keressük a rodostói Rákóczi-könyvtárban, mivel egyszerűen nem voltak meg fejedelem bibliotékájában. Ugyanakkor számos fontos francia nyelvű mű, amelyeknek magyar nyelvre átültetett fragmentumai Mikes oszmán szokásokat leíró, 172–191. számú izgalmas leveleiben sorra megjelennek, jórészt megtalálható volt d'Andrezel vicomte konstantinápolyi könyvtárában.²⁰ Az igen jó szemmel kiválogatott, gyakorlatias szemléletű, modern szellemű francia diplomata-könyvgyűjtemény valódi szellemi nyersanyagot képviselhetett a fogékony Mikes és minden bizonnyal sok más rodostói magyar bujdosó számára.

Természetesen rögtön felmerül a kérdés, miként juthattak a magyar bujdosók kezébe a francia követ könyvei. A hagyatéki eljárás jól dokumentált forrásai szerint d'Andrezel vicomte könyveit főleg a galatai francia jezsuita vagy más rendbéli honfitársaik vásárolták meg,²¹ így feltételezhetően rajtuk keresz-

¹⁷ „N° 37. Minuttes des lettres entre Le Prince François Ragotski et M. le Vicomte D'Andrezel. Dans le cabinet.” Uo.

¹⁸ Zolnai Béla feltételezése szerint e mű 1735 után került a könyvtárba. *Zolnai B.: II. Rákóczi Ferenc könyvtára* i. m. 13.

¹⁹ *Hopp Lajos: A fordító Mikes.* Bp. 2002. 31.

²⁰ Néhány fontos szerző, akiknek műveit Király György, Zolnai Béla és Hopp Lajos kutatásai már bizonyíthatóan Mikes fordításbetéteivel összefüggésbe hoztak: Gomelli Careri, Paul Ricaut, Sieur de la Croix, Jean de Thévenot, illetve az anonim *Espion turc.* *Hopp L.: A fordító Mikes* i. m. 385–401.

²¹ CADN Consulat de France à Constantinople-Istanbul, série A, vol. 36bis Registre de papiers concernant la succession du Vicomte d'Andrezel, ambassadeur de France à Constantinople (1725–1727) /numéro d'enregistrement: Acquisitions extraordinaires 1AE 96/).

tül juthattak a könyvek Mikes Kelemen kezébe. Erre a legkézenfekvőbb lehetőség a rodostói francia káplán segítségével nyílhatott, akit egyenesen a francia nagykövetség biztosított a rodostói magyar katolikusok lelki gondozása céljából.²² De bizonyíthatóan jó kapcsolatokat ápolott Mikes a későbbi konstantinápolyi nagykövetekkel is, köztük Vergennes gróffal, a későbbi francia külügyi államtitkárral. Egy korábbi feltételezésünk szerint hozzáférése lehetett a francia követség levéltárában található kéziratokhoz is.²³

Konklúzió

Összegzőképpen megállapítható, hogy d’Andrezel vicomte személye és szellemi hagyatéka fontos láncszem lehet II. Rákóczi Ferenc és környezete, elsősorban Mikes Kelemen törökországi emigrációja során folytatott irodalmi munkássága forrásainak feltárásához és megértéséhez. A francia diplomata II. Rákóczi Ferencsel folytatott levelezésének publikációja óta ismerjük a száműzött fejedelemmel való kapcsolatát, amelynek gyökerei a grosbois-i kamalduliakig vezetnek vissza. A kamalduliak törökországi kapcsolatait megerősíti d’Andrezel vicomte végrendelete is. Miként ez közismert, II. Rákóczi Ferenc is szoros kapcsolatban állt velük, és kéziratok is így juthattak el francia földre. D’Andrezel vicomte könyveinek sorsa jól bizonyítja, hogy a kor eszméi milyen gyorsan jutottak el Konstantinápolyon keresztül a kis rodostói magyar emigrációig, amely Zolnai Béla szerint a janzenizmus magyarországi elterjedésének harmadik útját képviselte. Remélhetőleg a most közreadott forrás újabb információkat nyújthat a Mikes Kelemen irodalmi működésére nagy hatást gyakorolt francia művekre vonatkozóan és előmozdíthatja a rodostói magyar emigráció szellemi kapcsolataira vonatkozó további kutatásokat.

FÜGGELÉK

1.

D’Andrezel vicomte testamentuma

Centre des Archives Diplomatiques de Nantes; Consulat de France à Constantinople-Istanbul, série A, vol. 36bis Registre de papiers concernant la succession du Vicomte d’Andrezel, ambassadeur de France à Constantinople (1725–1727) (numéro d’enregistrement: Acquisitions extraordinaires 1AE 96/)

Je soussigné Jean-Baptiste Louis Picon, chevalier seigneur d’Andrezel, la Mothe, St. Mery et autres lieux, conseiller d’État cy devant secretaire de la chambre, et cabinet du feu Roy et des commandements de feu Monsieur le Dauphin, depuis intendant de justice, police, finances, et fortifications du Roussillon et pays de

²² Egy későbbi forrás megerősíti, hogy a francia követség még 1773-ban is biztosított káplánt a rodostói magyarok számára: „Il y a a Rodosto quelques vieux hongrois et leurs enfants et on leur fournit de Constantinople un chapelain.” Archives Nationales, Paris; Série Affaires Etrangères B III/30 Bureau des consulats et des correspondances de la marine en pays étrangers; Mémoires et notes pour le roy et le ministre de la marine, année 1773, Etat de la Religion catholique et des Missions en Levant fol. 56.

²³ *Tóth Ferenc*: Adalékok Mikes Kelemen Törökországi levelek című művének kézirtattörténetéhez. Irodalomtörténeti Közlemények 108. (2004: 5–6. sz.) 562–563.

Foix, et actuellement ambassadeur pour Sa Majesté à la Porte ottomane, agé de soixante un an accomplis dès le mois de decembre de l'année derniere, jouissant d'une assés bonne santé de corps, et d'une entiere liberté d'esprit, et jugement, dans l'incertitude d'etre prevenû par la mort avant que je pusse declarer mes dernieres volontés, ay fait ce Testament olografe aujourd'huy premier novembre mil sept cent vingt cinq au Palais de France à Pera.

Au nom du pere, et du fils, et du St. Esprit †. Après avoir recommandé mon ame à Dieu, luy avoir demandé tres humblement et avec toute la repentence qui est en moy pardon de toutes mes fautes, et offenses, et avoir prié la tres bien heureuse, et St. Vierge, mon ange gardien, et St. Jean Baptiste mon patron d'interceder pour moy.

J'entens qu'en quelque lieu que je meure en France mon enterrement se fasse le plus modestement qu'il sera possible, et que si c'est à Pera lès Constantinople ou autre endroit hors de la chretienneté pendant le cours de mon ambassade, les negocians françois qui s'y trouveront se chargent de la depense moyenant cinq cent piastres faisant quinze cent livres de France a prendre par preference sur la vente de tous mes meubles, et vaisselle, bien entendu cependant que dans la dite somme de cinq cent piastres, les habits de deuil des gens à mon service ne soient point compris qu j'entens être une depense à part pour chacun un habit noir a prendre aussi sur la vente de mes meubles. J'ordonne mille messes pour le repos de mon ame don deux cens à l'Eglise ou chapelle ou je seray inhumé, deux cens à la paroisse d'Andrezel, et cent aux R. R. peres Camaldules de GrosBois, et les trois cent autres aux R. R. pretres de St. Lazare faubourg St. Denis à Paris, desquelles chacune sera payée comptant a raison de quinze sous par mes heritiers :

Plus je donne et legue mille francs a distribuer aux pauvres de ma paroisse d'Andrezel par le curé ou celui que mes heritiers choisiront parmy les habitans du village le plus de probité suivant la connoissance qu'ils auront des plus ou moins indigene sur le Rolle qui en sera fait par le procureur fiscal.

Je veux que ma garde-robe consistant en linge à mon usage, dentelles, et habits soit partagée entre mes valets de chambre, et valets de livrée servant auprès de ma personne dont les deux tiers pour les valets de chambres, et l'autre tiers pour les valets de livrée, entendant que soit que j'ay plus ou moins de gens de ces deux especes, le partage soit toujours le même. Item que si j'ay encore auprès de moy un homme chargé du soin de mon ecurie, et plusieurs chevaux de selle, il ait un cheval harnaché à son choix a prendre avant que le surplus soit vendû qu proffit de la succession tant chevaux, housses, caparaçons et voitures de quelque qualité qu'elles soient. Le dit ecuyer prendra aussi à son choix une paire de pistolets, le surplus des armes devant être vendû.

Je laisse à chacun de mes domestiques qui au jour de ma mort seront à mon service une année de gages ou le payement que je veux qui leur soit fait sans retardement de tout ce qui pourra leur être deub au dit jour.

Je laisse à la fabrique de la paroisse d'Andrezel une somme de mille livres a constituer au proffit de l'église sur l'hotel de ville de Paris pour un service

annuel dont le rente s'employera aux frais tant de luminaire que de l'honoraire des prêtres dont le curé se fera assister le jour du mois auquel je seray mort.

Je quitte Mrs. de Leze et Beles mes cousins germains, et leurs heritiers du payement des billets qu'on pourroit trouver d'eux dans mes papiers de quelque argent que j'ay peu leur prêter dans leurs besoins.

Je declare que j'ay emprunté à Paris au mois de fevrier de l'année passée quinze mille francs de Monsieur Dury dont il a mon billet, et que j'ay employés a faire mon equipage pour l'ambassade, je pretens en cas que cette somme ne soit pas payée avant ma mort qu'on prenne avec luy toutes les mesures qui luy conviendront le mieux pour l'acquitter et comme j'ay laissé un depot entre les mains de Mrs. de la Baume, Dury, et Nobles qui ont bien voulu se charger conjointement de mes affaires pendant mon éloignement de France vingt billets d'actions de la Compagnie des Indes qu'il ne faut pas regarder comme partie de ma succession dont je leur ay dit la destination, j'entens qu'ils ne soient point inquiétés ny par mes heritiers ny par ma femme sur l'employ qu'ils en auront fait me rapportant assés a leur bonne foy, et a leur amitié pour executer en cela ce qu'ils connoissent de me volontés s'ils ne l'ont deja fait, et les dispensant de repondre sur ce point en justice en cas que contre mes intentions ils y fussent appellés les dits billets s'ils subsistent encore devant être censés un lez que j'ay de bonne raison de faire sans qu'il soit besoin que je m'en explique plus clairement dans le present Testament.

Je recommande à mes enfans d'avoir toujours pour leur mere tout le respect que merite la tendresse qu'elle leur a toujours temoignée. Je l'ay pardonné de tout mon cœur les injustices qu'elle m'a faites et ses mauvais procédés à mon egard, que ma conduite aussi au sien ne devoit pas m'attirer puisque je n'ay jamais cessé de l'aymer, et ne luy ay jamais caché l'etat de mes affaires sur lesquelles elle n'a jamais voulu me croire, et qui est la source des brouilleries qu'il y a entre nous. Je prie ma mere (si elle vit encore) de luy rendre son amitié pour l'amour de moy.

La part que j'ay dans l'aquisition faite au nom de M. Nobles d'une des deux charges de greffier en chef de la chambre des comptes de Paris fait la seureté du douaire que j'ay assigné à ma femme par mon contract de mariage, et pour sa dot n'y ayant qu'une somme de dix mille livres ou environ hipotequée en faveur de Madame la marquise de Vallis sur ma terre de St. Mery pour le reste de l'acquisition que j'en ay faite il restera encore sur le prix de la dite terre assés pour la seureté de la dite dot tant en principal qu'en interest.

Je laisse au surplus le partage des biens meubles, et immeubles qui pourront me rester au jour de ma mort, a être fait entre mes enfans suivant la coutume de Paris où je suis né, et marié, instituant pour executeur testamentaires mes dits Sieurs de la Baune, Dury et Nobles soit conjointement soit celui ou ceux des trois qui m'auront survecû ou mon amy Monsieur Destaiheu qui voudra bien en accepter la charge s'ils étoient, et telles sommes des mères volontés que je signe, et rattiffie les jours et ans susdits lesquelles sont comprises dans les sept pages cy dessus toutes du même papier écrites de ma main

derogeant à toutes dispositions antérieures si aucune se trouvoit, et que je ne crois pas signé Picon d'Andrezel. / :

[FORDÍTÁSA:]

Alulírott Jean-Baptiste Louis Picon lovag, Andrezel, la Mothe, St. Mery és más helyek hűbérura, államtanácsos, korábban a király kamarai és belső titkára, a néhai trónörökös mellé rendelt titkár, majd később Roussillon és Foix tartományok igazságügyi, rendészeti, pénzügyi és erődítésügyi intendánsa, jelenleg pedig Ófelsége nagykövete az oszmán Portán, az elmúlt év decemberében töltöttem be életem hatvanegyedik esztendejét, és elég jó testi egészségnek és szellemi ítélőképességnek örvelek, de nem lévén biztos abban, hogy halálom órájában ki tudom-e nyilvánítani utolsó akaratomat, ezért írtam ezt a sajátkezü testamentumot a mai napon, 1725. november elsején Franciaország perai palotájában.

Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében †. Miután lelkemet felajánlottam Istennek, alázattal és teljes megbánással kérve Tőle minden hibám és vétkem bocsánatát, és miután kértem a boldogságos Szent Szűzet, őrangyalomat és Keresztelő Szent János patrónusomat, hogy járjanak közben értem.

Úgy szeretném, hogy ha bárhol Franciaországban halnék meg, a temetésem a lehető legszerényebb történjék, ha ez konstantinápolyi Perában esnék meg velem, vagy más kereszténységen kívüli területen a nagykövetségem ideje alatt, akkor az itt található francia kereskedők gondolkodjanak e kiadásról ötszáz piaster erejéig, amely ezerötszáz francia livre-nek felel meg, amelyet lehetőleg a bútoraim és edényeim eladásából fedezzenek, mindemellett az említett ötszáz piaster nem fedezi a szolgálatomban álló emberek gyászruhájának a költségeit, miszerint a bútoraim eladásából befolyt pénzből kell valamennyiüknek fekete ruhát venni. Lelkem nyugalmaért ezer misét mondatok, amelyből kétszázat abban a templomban vagy kápolnában, ahol eltemetnek, kétszázat az Andrezel-i plébánián, százat a Grosbois-i kamalduli szerzeteseknél, és további háromszázat a Faubourg Saint-Denis lazaristáknál, valamennyit tizenöt sous értékben az örököseim fogják kifizetni.

Ezenkívül, meghagyok és adományozok még ezer frankot az Andrezel-i plébános vagy más, az örököseim által az adóslista tanúbizonysága alapján kiválasztott legtisztességesebb egyén által az ottani szegények számára való szétosztásra.

Azt kívánom, hogy a saját használatomra fenntartott ruháimat, csipkéimet és öltözékeimet tartalmazó ruhatáramat osszák szét a személyemet szolgáló szobainasaim és libériás inasaim között, amelyből adják kétharmadát a szobainasaimnak és egyharmadát a libériás inasaimnak, oly módon, hogy akkor is arányosan részesüljenek e javakból, ha a számarányuk megváltozik. Ugyanígy, ha lenne egy lovászom, aki az istállómat és hátszlovaimat felügyeli, kapjon egy általa kiválasztott és felszerszámozott lovat, mielőtt a többi, valamely értéket képviselő lovat, takarót, lószerszámot és kocsikat az örökség javára eladnák. Az említett lovasznak adjanak még egy pár pisztolyt is, míg a többi fegyvert adják el.

Valamennyi szolgálomnak, akik a halálom napján a szolgálatomban állt egy évnyi biztosítékot hagyok és kívánom, hogy haladéktalanul fizessék ki az addig szóló járandóságukat.

Az Andrezel-i egyházközségre a párizsi városházán ezer livre összegű betétet hagyok, amelynek jövedelmeit évente a templom világítására és azon papok honoráriumára költsenek, akik a halálom napján a plébános mellett láttak el szolgálatot.

Leze és Beles urakat, az unokatestvéreimet, mentesítem azon tartozásaik alól, melyeket az irataim között található dokumentumok alapján korábban nehézz helyzetükben kölcsönrel segítettem.

Kijelentem, hogy az elmúlt év február hónapjában tizenötezer livre kölcsönt vettem fel Dury úrtól Párizsban, váltó ellenében, amely összeget nagykövetségem felszerelésére használtam fel. Amennyiben ezen összeget nem törlesztettem volna halálom előtt, tegyék meg a szükséges intézkedéseket annak rendezésére. A Franciaországtól távoli területen történő szolgálatom idejére az ügyeim intézésével megbízott de la Baume, Dury és Nobles uraknál letétbe helyeztem a Compagnies des Indes húsz részvényét, melyeket nem tekintek örökségem részének és már rendelkeztem róluk. Ez alatt azt értem, hogy őket ezek felhasználásával kapcsolatban se örökösöm, se feleségem ne háborgassák, bízva irántam való jóindulatukban és barátságukban az ismert akaratomnak megfelelően fognak eljárni, vagy már el is jártak addigra; amennyiben akaratom ellenére a törvény előtt kérnék számon rajtuk az említett részvények felhasználását, felmentem őket a felelősség alól, mivel ezen örökséggel kapcsolatban legvilágosabban csak ebben a végrendeletben rendelkezem.

Gyermekeimnek meghagyom, hogy adják meg az édesanyjuknak mindig a legnagyobb tiszteletet, amelyet az irántuk tanúsított gyengédsége érdemel. Én teljes szívemből megbocsátottam minden igazságtalanságot és irántam való rosszindulatot, amelyek nem az iránta való viselkedésem következményei voltak, hiszen iránta való szeretetem nem szűnt meg, és soha nem titkoltam előle pénzügyeim állását sem, amit ő nem volt hajlandó elhinni, és ami veszekedéseink fő okává vált. Kérem anyámat (ha még él), tanúsítson felé az irántam való szeretetnek megfelelő barátságot.

A Nobles úr nevében megszerzett párizsi számvevő kamarában elnyert két főjegyzői állásban betöltött részem biztosítékul szolgál feleségem özvegyi tartásdíjára, amelyet házassági szerződésemben meghatároztam, és hozománya részére körülbelül tízezer livre értékű jelzálogot jegyeztem be Vallis márkinő javára a St. Meryben található földtulajdonomra vonatkozóan. A földtulajdon értéktöbblete elegendő lesz a hozomány és kamatai biztosítékára.

Meghagyom továbbá, hogy ingó és ingatlan javaim gyermekeim között való megosztását a párizsi parlament szokása szerint hajtsák végre, ahol születtem és megházasodtam, megbízva annak végrehajtásával a fent említett de la Baune, Dury és Nobles urakat, vagy együtt, vagy külön, ha túlélnek, illetve Destaiheau úr barátomat, aki lesz szíves elvállalni ezt a megbízatást, ha nem élnének túl engemet. Valamennyi hasonló célú akaratomat, amelyeket a fenti dátummal az előbbi oldalakon saját kezűleg hitelesítettem és aláírtam és min-

den korábbi esetleg létező, de tudomásom szerint nem hitelesített akaratommal szemben érvényesnek fogadok el.

Picon d'Andrezel

2.

A D'Andrezel vicomte hagyatékában található könyvek listája

Livres qui se sont trouvés sur les tablettes dud. Cabinet

Un atlas (Nehezen azonosítható munka.)

Un livre in folio paysages de Rubens, Poussin, Gasque et Francisque, (Nehezen azonosítható képzőművészeti munkák.)

Un livre in folio paÿsages de Massé, (Nehezen azonosítható képzőművészeti munkák.)

Un livre in folio paysages flamans, (Nehezen azonosítható képzőművészeti munkák.)

Un livre idem statues et jardins de Rome, (Nehezen azonosítható képzőművészeti munkák.)

Un livre idem figures de l'ancien Testament, (Nehezen azonosítható képzőművészeti munkák.)

Un livre antiquités de Rome (Nehezen azonosítható képzőművészeti munkák.)

Un livre idem places et edifices de Rome, (Nehezen azonosítható képzőművészeti munkák.)

Un livre idem Entrée de Ferdinand infant d'Espagne (Nehezen azonosítható képzőművészeti munka.)

Un livre idem paÿsages de l'Ecole Venitienne oeuvres de Testa, (Nehezen azonosítható képzőművészeti munka.)

Perspectives de Cousin, (Nehezen azonosítható képzőművészeti munkák.)

Instruments et machines de Besson, Tissien, Paul Veronez et Teintonet, (Nehezen azonosítható képzőművészeti vagy műszaki jellegű munkák.)

Plusieurs paÿsages de divers auteurs, (Nehezen azonosítható képzőművészeti munkák.)

Quatre tomes idem dictionnaire historique

p. 14

et critique de M. Bayle (Pierre Bayle (1647–1706) *Dictionnaire historique et critique*, című műve, amely Diderot és d'Alembert híres Enciklopédiájának is fontos előzménye volt. Valószínűleg a mű négykötetes 1720. évi rotterdami harmadik kiadásáról van szó. A szótár legteljesebb 1740. évi kiadása reprintben is hozzáférhető (Slatkine, Genève, 1995.))

Antiquités de Rome, (Valószínűleg a híres francia reneszánsz költő Joachim Du Bellay (1522–1560) művéről van szó, amely 1588-ban jelent meg és később nagyon sok kiadást ért meg.)

- Architecture de Vitruve, (Marcus Vitruvius Pollio, időszámításunk előtti első évszázadban élt római szerző *De architectura* című műve, amely az építészet egyik legnagyobb klasszikus műve. Első teljes francia nyelvű fordítása 1547-ben jelent meg Jean Martin gondozásában.)
- Un livre de Cartes marines (Nehezen azonosítható kartográfiai munka. A *Bibliothèque Nationale de France* állományában folytatott kutatásaim során igen sok ilyen című művet találtam.)
- Architecture de Vignole, (Jacopo Barozzi da Vignola (1507–1573) itáliai reneszánsz szerző fő művéről van szó, amely *Cours d'architecture qui comprend les ordres de Vignole avec des commentaires* (1691) címmel jelent meg [Augustin-Charles d'Aviler](#) (1653–1701) fordításában.)
- Pieces de Le Pautre, (XIV. Lajos korának neves illusztrátora, Jean Lepautre (1618–1682) rajzairól, metszeteiről lehet szó.)
- Divers ornements (Nehezen azonosítható képzőművészeti munka.)
- Description de la Morée (Valószínűleg Vincenzo Maria Coronelli (1650–1718) kortárs ferences szerzetes művének francia fordításáról van szó, amely *Description géographique et historique de la Morée reconquise par les Vénitiens, du royaume de Nègrepont des lieux circonvoisins et de ceux qu'ils ont soumis dans la Dalmatie et dans l'Épire depuis la Guerre qu'ils ont déclarée aux Turcs en 1684 jusqu'en 1687* címen jelent meg 1686-ban és 1687-ben Párizsban.)
- Le Chevalier Bernin, (Nehezen azonosítható irodalmi, esetleg képzőművészeti munka.)
- Jean Le Pautre, (Nehezen azonosítható munka. Valószínűleg metszetek és illusztrációk gyűjteménye.)
- Vie de St. Thomas d'Acquin, (Nehezen azonosítható hagiográfiai munka.)
- Deux volumes Le parfait negociant, (Jacques Savary (1622–1690) sok kiadást megért *Le parfait négociant ou instruction générale pour ce qui regarde le commerce de toutes sortes de marchandises tant de France que des pays étrangers* par le *Sieur Jacques Savary* című művének valamely kétkötetes 18. századi kiadásáról lehet szó. Elsősorban a kereskedelem, a korai ipari termelés, a könyvelés, valamint a hitelezés és a pénzváltás korabeli gyakorlatába bevezető elméleti munka.)
- Deux volumes droits de la Guerre, (Nagy valószínűséggel Hugo Grotius (1583–1645) *Le Droit de la guerre et de la paix* című klasszikus művének 1687. évi francia kiadásáról van szó.)
- Trois volumes traités de Paix, (Nehezen azonosítható diplomáciai dokumentumgyűjteményről lehet szó.)
- Trois volumes idem, (Ua.)
- Deux Codes Louis & Criminel, (XIV. Lajos korabeli büntetőjogi kézikönyvről lehet szó.)
- Stile Criminel, (Büntetőjogi kézikönyvről lehet szó.)

- Mémoires de M. de Toul, (Valószínűleg a népszerű *Mémoires de la vie de Jacques-Auguste de Thou, conseiller d'état et président à mortier au parlement de Paris* című történeti munka korabeli (pl. Amsterdam, 1713.) kiadásáról van szó.)
- Code Louis XIII. (XIV. Lajos korabeli közjogi kézikönyvről lehet szó.)
- Stile universel, (XIV. Lajos korabeli jogi kézikönyvről lehet szó. A *Bibliothèque Nationale de France* katalógusában fellelhető hasonló című munka alapján feltételezhetjük, hogy a *Stile universel de toutes les cours et juridictions du Royaume, pour l'instruction des matières criminelles, suivant l'ordonnance de Louis XIV du mois d'Aout 1670 par M. Gauretz* című 1695-ben Párizsban megjelent munkáról van szó.)
- Quintilien, (Minden bizonnyal Quintilianus valamely retorikai művének korabeli francia fordításáról van szó.)
- Nouveau Microscope, (Nehezen azonosítható természettudományi munka. Esetleg Jean de Hautefeuille (1647–1724) *Microscope micrométrique, pour diviser les instrumens de mathématique dans une grande précision* című 1703-ban Párizsban megjelent munkájáról lehet szó.)
- Analise des infiniments petits, (Guillaume-François-Antoine de L'Hospital (1661–1704) *Analyse des infiniment petits, pour l'intelligence des lignes courbes* című 1703-ban Párizsban megjelent differenciálszámítással foglalkozó munkájáról lehet szó.)
- Deux volumes oeuvres de Marolois, (Samuel Marolois 17. századi matematikus és hadmérnök sok kiadást megért *Oeuvres mathématiques de Samuel Marolois, traitant de la géométrie et fortification* című munkájáról lehet szó.)
- Formules d'actes, (Nehezen azonosítható, valószínűleg színjátszással foglalkozó munka.)
- La Pratique du Théâtre, (Nehezen azonosítható, színjátszással foglalkozó munka.)

p. 15

- Deux volumes Traitté d'ambassade par Vikfort. (Nagy valószínűséggel Abraham Van Wicquefort (1598?–1682) *L'Ambassadeur et ses fonctions* című klasszikus művének 1680–1681. évi hágai kiadásáról van szó.)
- Six volumes Histoire de Constantin. (Nagy valószínűséggel Bernard de Varenne *Histoire de Constantin le Grand premier empereur chrétien* című művének korabeli párizsi kiadásáról van szó.)
- Deux volumes Dictionnaire de Veneroni, (Jean Vigneron (alias Veneroni) *Dictionnaire italien et françois [-françois et italien], contenant tout ce qui se trouve dans les autres dictionnaires; enrichi de quantité de mots nouveaux* című népszerű szótárának valamelyik párizsi kiadásáról lehet szó.)

- Second volume du Voyage de Thevenot, (Jean de Thévenot *Voyages de Mr. de Thevenot en Europe, Asie & Afrique* című művének harmadik kiadása 1727-ben jelent meg Amszterdamban. Mikes Kelemen is merített belőle.)
- Le premier, second et le troisieme volume de l’Affrique de Marmol, (V. Károly szolgálatában álló, a mórok fogságában nyolc évet Afrikában töltött, spanyol Luis del Marmol y Carvajal, (1520?–1600) franciául *L’Afrique de Marmol* (Párizs, 1667.) címen megjelent műve.)
- Sept volumes de l’histoire de France in quarto de M. de Mezeray, (François Eudes de Mézeray (1610–1683) francia királyi történetíró igen elterjedt népszerű munkája.)
- Treize volumes de l’année chretienne, (A *Bibliothèque Nationale de France* katalógusában létezik egy tizenhárom kötetes *L’année chrétienne contenant les messes des Dimanches, feries et fêtes de l’année, en Lat. et en franç. avec l’explication des Epîtres et Evangiles et un abrégé de la vie des saints dont on fait l’office par Nic. Le Tourneux* című munka, amely 1723-ban jelent meg Párizsban. Mikes Kelemen fordított belőle.)
- Marcelaire ambassadeur, (Nehezen azonosítható diplomáciai munkáról van szó.)
- La Guide des Etrangers dans le pays d’Italie, (Nehezen azonosítható korabeli útikönyvről van szó.)
- Autre Guide des Etrangers dans le mesme paÿs, (Ua.)
- Quatre volumes, Memoires sur les missions, (Nehezen azonosítható korabeli katolikus missziókra vonatkozó mű.)
- Trois volumes Memoires du duc de Rez, (Nyilvánvalóan a híres Jean-François Paul de Gondi Retz kardinális (1613–1679) emlékiratainak valamelyik korabeli háromkötetes kiadásáról van szó (pl. Amsterdam, 1717–1718.))
- Nouvelle methode Latine, (Nagy valószínűséggel a janzenista Claude Lancelot szerzetes és nyelvész (1615?–1695) *Nouvelle methode pour apprendre facilement & en peu de temps la langue latine* című népszerű művének valamelyik korabeli kiadásáról van szó.)
- Douttes sur la Construction, (Nehezen azonosítható, talán nyelvészeti munka.)
- Nouvelle grammaire latine, (Nagy valószínűséggel a híres César Chesneau Dumarsais filozófus és nyelvész (1676–1756) *Les véritables principes de la grammaire ou Nouvelle grammaire raisonnée pour apprendre la langue latine* című művének valamelyik korabeli kiadásáról van szó.)
- Le parfait oeconome, (Valószínűleg de Rosny *Le Parfait économe, contenant ce qu’il est utile et nécessaire de savoir à tous ceux qui ont des biens à la campagne* című művének 1710. évi párizsi kiadásáról van szó.)
- Nouveau Guide des chemins du Royaume de France, (Louis-Philippe Daudet térképész *Nouveau guide des chemins du royaume de France: contenant toutes les routes, tant générales que particulières* című 1724-ben Párizsban megjelent művéről van szó.)

p. 16

- Sept volume histoire de France en seize, (Nehezen azonosítható történeti munka.)
- Cinq volumes des Lettres d'Ossa, (Arnauld d'Ossat (1536–1604) kardinális diplomáciai leveleinek valamelyik korabeli kiadása.)
- Dix volumes de l'Horace de Mad.e D'acier, (Horatius összes műveinek több tíz-kötetes kiadása is létezett a 18. század elején (pl. Paris, 1709., Amsterdam, 1727))
- Metaphisique, (Minden bizonnyal Arisztotelész művének valamelyik korabeli francia fordításáról van szó.)
- Le second volume des pseumes de David, (Dávid zsoltárainak valamelyik korabeli francia kiadása.)
- Le premier, le second et le troisieme, le cinquieme et le sixieme volume de l'Espion Turc, (Giovanni-Paolo Marana (1642?–1693) nagyhatású *L'Espion turc dans les cours des princes chrétiens ou Lettres et mémoires d'un envoyé secret de La Porte dans les cours de l'Europe où l'on voit les découvertes qu'il a faites dans toutes les Cours* című műve. Mikes Kelemen sokat merített belőle.)
- Le second et le troisieme volume du Voyage du monde, (Valószínűleg Gomelli Careri (1651–1725) olasz utazó *Voyage de Tour du Monde* /Paris 1727./ című, Mikes Kelemen által is felhasznált művéről, vagy esetleg Gabriel Daniel S. J. (1649–1728) *Voyage du monde de Descartes* című több korabeli kiadást megért művéről van szó.)
- Sistheme de la Grammaire françoise, Le premier volume des Elements de l'histoire, (Nehezen azonosítható korabeli nyelvészeti /janzenista?/ és történeti munka.)
- Deuxieme vol. de Theatre Italien (Nehezen azonosítható, színjátszással foglalkozó munka.)
- Le quatrieme, le cinquieme, le sixieme et septieme volume d'une petite Bible, (Nehezen azonosítható bibliakiadás.)
- Trois petits volumes du Journal des Saints, (Grosez, Jean-Étienne S. J. *Le Journal des saints, ou Méditations pour tous les jours de l'année, avec un abrégé de la vie des saints* című több korabeli kiadást megért művéről van szó.)
- Le Busbek historique, (Nagy valószínűséggel Ogier Ghislain de Busbecq (1522–1591) császári diplomata *Ambassades et voyages en Turquie et Amasie* című művének valamelyik korabeli kiadásáról van szó.)
- L'Estat de l'Empire Turc, (Nagy valószínűséggel Paul Ricaut angol szerző *L'État présent de l'Empire ottoman* című művének valamelyik korabeli francia nyelvű kiadásáról van szó. Mikes merített belőle.)
- Ordonnances de Louis XIII & trois petits Livres (XIV. Lajos korabeli közjogi kézikönyvről lehet szó.)

Ordonnances criminelles, (Korabeli büntetőjogi kézikönyvről lehet szó.)
 Traittés de la priere publique, (Jacques Joseph Duguet (1649–1733) janzenista szerző *Traité de la prière publique* című híres művéről volt szó.)
 Le premier, le troisieme et quatrieme

p. 17

- volume Cathechisme de Montpellier, (Charles Joachim Colbert montpellier-i janzenista püspök megbízásából François-Aimé Pouget által írt 1702-ben megjelent *Instructions générales en forme de cathéchisme, où l'on explique en abrégé par l'Ecriture sainte & par la Tradition, l'Histoire & les Dogmes de la Religion, la Morale Chrétienne, les Sacraments, les Prières, les Cérémonies & les Usages de l'Eglise* című munka. Mikes Kelemen lefordította.)
- L'histoire de Louis XIII en medailles de l'impression du Louvre (Nehezen azonosítható, történeti numizmatikai munka.)
- Deux volumes Dictionnaire historique de Morery, (Louis Moreri (1643–1680) *Le Grand dictionnaire historique, ou le Mélange curieux de l'histoire sacrée et profane* című, igen népszerű művének valamelyik korabeli kiadásáról van szó.)
- Geographie de Ptolomée, (Claudius Ptolemaeus ókori földrajztudós klasszikus művének valamelyik korábbi kiadása lehet.)
- Deux tomes La milice françoise, (A jezsuita Gabriel Daniel (1649–1728) *Histoire de la milice françoise, et des changemens qui s'y sont faits depuis l'établissement de la Monarchie Françoise dans les Gaules, jusqu'à la fin du Regne de Louis le Grand* című művének valamelyik korabeli kiadásáról van szó.)
- Trois volumes du Voyage de Tournefort, (Joseph Pitton de Tournefort botanikus (1656–1708) *Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du Roy, contenant l'histoire ancienne et moderne de plusieurs isles de l'Archipel, de Constantinople, des côtes de la Mer noire, de l'Arménie, de la Géorgie, des frontières de Perse et de l'Asie mineure, avec les plans des villes* című, népszerű művének 1717. évi kiadásáról lehet szó.)
- Trois tomes, Histoire de Ricaut, (Valószínűleg Sir Paul Ricaut angol diplomata és történész (1629–1700) *Histoire de l'Empire ottoman* című, igen népszerű háromkötetes művének valamelyik korabeli kiadásáról van szó, de szóba jöhet a szerző más történeti munkája is. Mikes sokat merített belőle.)
- Deux tomes des anecdotes de la maison ottomane, (Nehezen azonosítható, keleti tárgyú munka.)
- Deux tomes des Dialogues des morts, par M. de Fenelon, (François de Salignac de La Mothe Fénelon, neves francia író (1651–1715) azonos című, igen népszerű művének valamelyik korabeli kiadásáról van szó.)
- Un tome de la maniere de negocier par M. de Callieres, (François de Callières, tudós diplomata (1645–1717) *De la Manière de négocier avec les souverains, de l'utilité des négociations, du choix des ambassadeurs et des*

envoyez, et des qualitez nécessaires pour reüssir dans ces emplois című, igen népszerű diplomáciai tárgyú művének valamelyik korabeli kiadásáról van szó.)

Sept tomes de l'Histoire universelle, (Valószínűleg Jacques-Bénigne Bossuet püspök (1627–1704) *Discours sur l'Histoire universelle* című, igen népszerű történeti művének valamelyik korabeli kiadásáról van szó.)

Un volume des oeuvres de M. de Fontenelle, (Bernard le Bovier de Fontenelle, francia költő és filozófus (1657–1757) műveinek valamelyik korabeli kiadásáról lehet szó.)

Histoire du Cardinal Alberoni, (Jean Rousset de Missy *Histoire du cardinal Alberoni, depuis sa naissance jusqu'au commencement de l'année 1719* (Hága, 1719) című művéről lehet szó.)

Memoire de M. de la Croix, (De la Croix volt konstantinápolyi követségi titkár *Memoires du Sieur de la Croix contenant diverses relations tres-curieuses de l'Empire Ottoman*. Paris 1684, című munkájáról van szó. Mikes merített belőle.)

Memoires de M. le comte de Rochefort, (A *Mémoires de M. L. C. D. R.* (le comte de Rochefort) (1687) című regényről lehet szó, amelynek szerzője Gatien de Courtilz de Sandras (1644–1712) volt.)

Dix vieux tomes de Corneille, (A híres francia drámaíró műveinek valamelyik korábbi kiadásáról lehet szó.)

Deux tomes de Racine (A híres francia drámaíró műveinek valamelyik korabeli kiadásáról lehet szó.)

Un tome de Capistrone, (Jean Galbert de Capistrone francia drámaíró műveinek valamelyik korabeli kiadásáról lehet szó.)

Un tome de Renard (Nehezen azonosítható munka.)

Deux tomes les Journées amusantes, (Madeleine-Angélique de Gomez (1684–1770) *Les journées amusantes, dédiées au roi* (Paris, 1722.) azonos című, igen népszerű művéről van szó. Mikes fordításában a *Mulatságos napok* címen jelent meg.)

p. 18

Le second tome de l'ane d'or d'Apulée, (Lucius Apuleius Platonicus *Arany-szamár* című népszerű klasszikus művének valamelyik korabeli kiadásáról van szó.)

Quatre tomes de la La verité des fables, (Nehezen azonosítható munka.)

Quatre tomes de la memoire artificielle (Nehezen azonosítható munka.)